

РОЗДІЛ 5 ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2*276.6:61

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.1.21>

СПЕЦИФІКА ЛАТИНСЬКО-АНГЛІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ АНАТОМІЧНИХ МЕТАФОР-ТЕРМІНІВ

FEATURES OF THE LATIN-ENGLISH-UKRAINIAN TRANSLATION OF ANATOMICAL METAPHOR TERMS

Лисенко Н.О.,

orcid.org/0000-0001-8607-2213

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри фундаментальної та мовної підготовки
Національного фармацевтичного університету

Кулікова О.В.,

orcid.org/0000-0001-9762-7886

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри прикладної лінгвістики

Національного аерокосмічного університету «Харківський авіаційний інститут»

У статті проаналізовано специфіку латинсько-англійсько-українського перекладу анатомічних термінів-метафор. Ураховуючи теоретичні засади вивчення метафори у вітчизняному мовознавстві, проаналізовано наукові розвідки Ю. Макаренка та І. Ткаченко, Г. Усик та Т. Кириленко, Ю. Бражук, Н. Цісар та запропоновано власну класифікацію варіантів перекладу анатомічних бінарм-термінів, яка враховує джерело метафоризації (асоціації), лексико-семантичний тип модифікатора, а також вид перекладацької трансформації (на основі класифікації В. Карабана) тощо.

Розглянуто анатомічні метафори, модифікатори яких належать до семантичного класу «світу предметів» (бінарми склепіння стопи, склепіння глотки, склепіння піхви, черевна стінка, гематоплевральний бар'єр, хребтовий стовп) та «світ природи» (бінарми долонна гілка, мигдаликова гілка, ключична гілка, вушко передсердя, ніжка мозку) – двох найчисленніших груп в анатомічній термінології.

Зазначено, що для метафор першого типу як модифікатори зазвичай використовуються назви предметів побуту, приміщень, споруд та їхніх частин, знарядь праці, одягу та механізмів та їхніх складових, для метафор другого типу – назви об'єктів рослинного світу, назви тварин, птахів, частин їх тіла та інші номінації, які стосуються їх існування.

Установлено, що типовим варіантом для виникнення метафоричної валентності є зовнішня подібність та функційна схожість. Під час аналізу враховано метафоричність латинського відповідника як першооснови й застосовано семно-компонентний аналіз, дозволяє простежити сам процес утворення метафоричного значення. Приклади обрано методом суцільної вибірки. Фактичним джерелом стало видання «Міжнародна анатомічна термінологія (латинські, українські, російські та англійські еквіваленти» за редакцією В. Черкасова (2010 р.) Порівняльний аналіз метафоричних бінарних термінів здійснюємо за допомогою «Латинсько-українського тлумачного словника клінічних термінів» (2016 р.), первинне значення лексем встановлено за одинадцятимим Словником української мови.

Як перспективний напрям для подальших наукових розвідок обрано аналогічне дослідження термінології сучасної клінічної психології.

Ключові слова: анатомічна метафора, метафорична бінарма, модифікатор, семно-компонентний аналіз.

The article analyzes the specifics of the Latin-English-Ukrainian translation of anatomical terms-metaphors. Taking into account the theoretical foundations of the study of metaphor in domestic linguistics, the scientific studies of Y. Makarenko and I. Tkachenko, G. Usyk and T. Kyrilenko, Y. Brazhuk, N. Tsysar were analyzed and their own classification of the translation options of anatomical binary terms was proposed, considering the source of metaphorization (associations), lexical-semantic type of modifier, as well as the type of translation transformation (based on V. Karaban's classification), etc.

Anatomical metaphors are considered, the modifiers of which belong to the semantic class of the "world of objects" (binary arch of the foot, arch of the pharynx, arch of the vagina, abdominal wall, hematopleural barrier, spinal column) and "world of nature" (binary arch of the palmar branch, tonsil branch, clavicle branch, cerebral crus, auricle) – the two most numerous groups in anatomical terminology.

It is noted that for metaphors of the first type, the names of household items, premises, buildings and their parts, tools, clothes and mechanisms and their components are usually used as modifiers, for metaphors of the second type – the names of objects of the plant world, the names of animals, birds, parts their bodies and other nominations that concern their existence.

It was established that a typical option for the emergence of metaphorical valence is external similarity and functional similarity. During the analysis, the metaphoricity of the Latin counterpart was taken into account as the primary basis and the semantic-component analysis was applied, which allows tracing the very process of metaphorical meaning formation. The examples were selected by the continuous sampling method. The actual source was the publication "International Anatomical Terminology (Latin, Ukrainian, Russian and English equivalents)" edited by V. Cherkasov (2010), the primary meaning of tokens is established according to the eleven-volume Dictionary of the Ukrainian language.

A similar study of the terminology of modern clinical psychology was chosen as a promising direction for further scientific research.

Key words: anatomical metaphor, metaphorical binary, modifier, semantic-component analysis.

Постановка проблеми. Метафоризація – визначення невідомого через відоме – один з універсальних способів пізнання дійсності. Саме метафора допомагає зрозуміти процеси створення ментальних уявлень про світ. Посилення інтересу до наукових метафор – цілком логічне явище, адже саме вони допомагають створити умови для усвідомлення й опису нових явищ.

Наукові метафори виявляють у об'єктів відповідної області раніше невиявлені властивості і направляють процес пошуку на виявлення цих властивостей. Тим самим абстракції отожднюються з більш звичними системами уявлення, яким відповідає відомий (усталений) набір асоціацій, що сприяють осмисленню нових ідей.

Передбачається, що метафора повинна бути інформаційно адекватною, що вона повинна максимально відповідати ситуації, і наявність сторонніх сенсів у ній повинно бути зведене до мінімуму. Така вимога до метафори, на нашу думку, є найважливішою. Більшість метафор науки демонструє нам приклад того, як деяка формальна схожість речей є підставою для створення метафоричних конструкцій.

Наукова метафора повинна бути здатна трансформуватися в поняття. Дійсно, метафори, потрапляючи до корпусу науки, набувають іншого статусу. Поступово відбувається процедура перетворення метафори на термін, значення якого фіксується у словниках.

На сьогодні детальне дослідження, у якому б застосовувався порівняльний аналіз еквівалентів метафоричних анатомічних бінарів у латинській (міжнародна номенклатура), українській та англійській та латинській мовах, відсутнє.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мова медицини – однієї з найдавніших сфер людської діяльності – досліджується багатьма сучасними вітчизняними лінгвістами.

Зокрема процеси метафоризації в медичних термінах вивчають Ю. Бражук [2], Н. Цісар [8], Г. Усик та Т. Кириленко [9].

Перекладацькі трансформації при латинсько-англійському досліджують О. Беляєва та М. Малащенко [1], особливості перекладу мета-

фор при українсько-англійському вивчають Ю. Макаренко та І. Ткаченко [7].

У наших попередніх розвідках ми також висвітлювали питання перекладу анатомічних метафор-термінів із модифікаторами різних тематичних груп [4], [5].

Метафоричний компонент медичної термінології (на матеріалі анатомічної та клінічної термінології) аналізує Ю. Бражук [2]. Дослідниця перелічує основні тематичні групи, у яких відбувається метафоризація, подекуди порівнює окремі приклади з міжнародною медичною термінологією, але не вдається до детального семно-компонентного аналізу.

У схожому дослідженні Н. Цісар розглядає причини метафоризації в медичній термінології (подібність порівнюваних об'єктів, функціональна подібність, одночасне перенесення за зовнішньою та функціональною подібністю) разом із лексико-семантичними групами слів, що стали базою для термінотворення [8, с. 64–65].

Г. Усик і Т. Кириленко пропонують лексико-семантичний підхід до класифікації, розрізняючи антропологічні й неантропологічні метафори.

Антропологічні терміни-метафори автори визначають як терміни, метафоричною основою (модифікатором) яких є людина або частина людського тіла, людські якості, рухи, пози, одяг тощо. Тому цілком логічно, що до категорії неантропологічних метафоричних термінів лінгвісти відносять ті терміни, метафоричною основою яких є об'єкти, що оточують людину. До таких термінів належать, наприклад, такі, у яких модифікатором є тварини та частини їхнього тіла, природні об'єкти, рослини, ландшафти, будівлі, споруди та їхні частини, транспорт тощо. За даними дослідників, у медичній термінології переважають неантропоморфні вирази [9].

Постановка завдання. Особливості латинсько-англо-українського перекладу анатомічних бінарних термінів-метафор потребують окремого детального дослідження із застосуванням семно-компонентного аналізу. **Метою роботи є дослідження специфіки** латинсько-англо-українського перекладу анатомічних бінарних термінів-метафор, обраних методом суцільної вибірки

із видання «Міжнародна анатомічна термінологія (латинські, українські, російські та англійські еквіваленти» за редакцією В. Черкасова (2010 р.). Порівняльний аналіз метафоричних бінарних термінів здійснюємо за допомогою «Латинсько-українського тлумачного словника клінічних термінів» (2016 р.), первинне значення лексем установлюємо за одинадцятитомним Словником української мови.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу шляхів виникнення та особливостей перекладу анатомічних та патоанатомічних термінів-метафор пропонуємо класифікацію, яка враховує джерело метафоризації (зовнішню подібність чи функційну схожість), лексико-семантичний тип модифікатора метафоричного терміна (виділяються антропоморфні, зооморфні метафори, бінарми предметної сфери, геоморфні бінарми), тип перекладу модифікатора метафоричного терміна. Тут і далі користуємося ідеєю, запропонованою В. Карабаном, згідно якої переклад може здійснюватися метафоричним словом, яке має такий самий або дуже подібний характер образності; метафоричним словом, котре має інший характер образності; неметафоричним словом, що передає тільки денотативний зміст англійського метафоричного слова, а не образність [3].

Переклад термінів-метафор із «речовинним» компонентом. У метафорах такого типу як модифікатор зазвичай використовуються назви предметів побуту, приміщень, споруд та їхніх частин, знарядь праці, одягу та механізмів та їхніх складових. Типовим варіантом для виникнення є зовнішня подібність та функційна схожість [5, с. 183]. За нашими спостереженнями це одна з найчисленніших груп метафоричних анатомічних бінарм.

У термінах із модифікатором склепіння (черепа, стопи, глотки, піхви, слізного мішка) перенесення побудоване на основі подібності за опуклою формою та функцією – бути покриттям. Метафоризація досягається поєднання модифікатора із первинним значенням «опукле покриття або покриття, що з'єднує стіни, підпори будівель, споруд, мостів і т. ін.» із назвою органа [10, IX, с. 280].

ТА.	arcus pedis	fornix pharyngis	fornix vaginae
Анг.	arch of foot	vault of pharynx	vault of vagina
Укр.	склепіння стопи	склепіння глотки	склепіння піхви

При перекладі зазначених термінів з латини та англійської в українській мові послідовно

застосовується бінарна метафора із складовою **склепіння**. Варто порівняти варіанти перекладу саме цієї лексеми: склепіння стопи – arcus pedis (латиною) та arch of foot (англійською), тобто при дослівному перекладі утворилася б сполука із складовою арка – «склепіння, що має форму дуги, яким перекривають проріз у стіні або сполучають стояни моста, два суміжні будинки і т. ін.» [10, I, с. 60]. Відповідно ми спостерігаємо переклад метафоричним словом, що має подібний характер образності.

Низка наступних метафоричних термінів демонструє іншу, порівняно з попередніми, підставу для виникнення метафоричної валентності – функційну подібність. У модифікаторах стінка – «вертикальна частина будови, яка служить для підтримання перекриття і для розділення приміщення на частини» [10, IX, с. 715] та бар'єр – «невисокі поручні, паркан, ґрати, огорожа» або «перепона, перешкода, що встановлюється на біговій доріжці, арені цирку» [10, I, с. 105] акцентуються елементи значення «розділяти» та «бути перепорою» відповідно. З латинської мови та англійської здійснюється дослівний переклад: paries – wall – стіна, repagula – barrier – бар'єр. Переклад модифікатора обох бінарм здійснюється метафоричним словом, що має такий самий характер образності.

ТА.	paries abdominalis	repagula haematopleuralia	columna vertebralis
Анг.	abdominal wall	haematopleural barrier	vertebral column
Укр.	черевна стінка	гематоплевральний бар'єр	хребтовий стовп

У бінарі **хребетний стовп** у структурі семантичного значення модифікатора актуалізується сема «колона, підпора, що підтримує склепіння, перекриття» [10, IX, с. 720]. Переклад відбувається метафоричним словом, що має такий самий характер образності: columna (лат.) – column (англ.) – стовп (укр.). Загалом, модифікатор стовп є достатньо продуктивним, а сучасна анатомічна терміносистема налічує такі термінологічні сполуки, як стовп склепіння, стовп зморшок, стовп передній та ін.

Переклад термінів-метафор із модифікатором тематичної групи «світ природи». До зазначеної тематичної групи входять геоморфні, фітоморфні, антропоморфні та зооморфні метафори.

Геоморфні метафори – метафоричні сполуки, модифікатор у яких пов'язаний з наукою про

рельєф земної поверхні, його походження, розвиток та господарське використання.

Наприклад, для утворення вторинної валентності підставою може стати просторове розташування. Відповідно, у лексемі *дно* актуалізується сема «нижня частина або нижня стінка якого-небудь предмета» [10, II, с. 314], у лексемі *полюс* іде розвиток переносного значення – «що-небудь абсолютно протилежне іншому» [10, VII, с. 106], оскільки скроневи полюси є парним органом (розташовані ліворуч і праворуч).

Лат.	fundus vesicae	polus temporalis
Анг.	fundus of bladder	temporal pol
Укр.	дно міхура	скроневи полюс

У всіх наведених бінармах переклад з латинської та англійської мов здійснюється метафоричним словом, що має такий самий характер образності.

Антропоморфні метафори утворюються на основі ототожнення навколишнього світу з характерними рисами міфічної істоти чи певними органами самої людини. Так, перший шийний хребець, що підтримує голову (atlas, antis m), був названий «атлантом» на ім'я грецького титана Атланта, який як покарання за свою непокору був змушений тримати на своїх плечах небесне склепіння. Джерелом анатомічного терміна *п'ятковий сухожилок* (Ахілл) (tendo calcaneus (лат.) – calcaneal tendon (Achilles) (англ.) вважається міф про Ахілла, у якого була вразлива тільки п'ята, за яку його тримала мати, зануривши у води річки Стікс із наміром дати своєму синові безсмертя. Іншими прикладами антропоморфних метафор можуть бути терміни, що позначають різні частини тіла людини: caput (caput costae – головка ребра); cervix (cervix uteri – шийка матки); lingula (lingula pulmonis sinistri – язичок лівої легені) тощо.

Фітоморфні метафори містять у собі порівняння анатомічних утворень з об'єктами рослинного світу. Такі метафори побудовані на зовнішній подібності.

Найдовші метафоричні ряди утворюють модифікатори *корінь* та *гілка*.

Наприклад, лексема *гілка* є супермодифікатором і утворює 160 метафоричних бінарм, коли вживається в однині, а також уживана в множині є базою для виникнення численних метафоричних сполук. У лексемі *гілка* актуальною залишається сема «невеликий боковий відросток, пагін дерева» [10, II, с. 69]. Перенесення побудоване на подібності за формою.

Лат.	ramus palmaris	ramus tonsillaris	ramus clavicularis
Анг.	palmar branch	tonsillar branch	clavicular branch
Укр.	долонна гілка	мигдаликова гілка	ключична гілка

У наведених метафоричних термінах переклад з латинської та англійської мов здійснюється метафоричним словом, що має такий самий характер образності.

Зооморфними метафорами є назви тварин, птахів, частин їх тіла та інші номінації, які стосуються їх існування.

Наприклад, у модифікаторі *ніжка* актуалізується сема «опора» [10, V, с. 437], відтак виникнення метафори пояснюється функційною схожістю і частково видовженою формою.

Лат.	crus cerebri
Анг.	cerebral crus
Укр.	ніжка мозку

Розглядаючи латинсько-англійський переклад модифікатора, спостерігаємо застосування слова, що має такий самий характер образності. Однак дослівний переклад слова crus з обох зазначених мов на українську – *гомілка*. Отже, при англо-українському перекладі застосовується метафоричне слово, що має подібний характер образності.

У наступній бінармі підставою для виникнення метафоричної валентності є подібність за формою та функційна схожість (здатність бути отвором). Якщо розглядати латинсько-англійський переклад, бінарма стягується до монотерміна, для перекладу обирається неметафоричне слово, для латинсько-українського перекладу застосовується метафоричне слово, що має такий самий характер образності.

Лат.	auricular atrii
Анг.	auricle
Укр.	вушко передсердя

Висновки. Проведено детальний аналіз специфіки перекладу анатомічних метафор, модифікатори яких належать до семантичного класу «світу предметів» та «світ природи» – двох найчисленніших груп в анатомічній термінології.

Переклад медичної метафори повинен бути гранично точним, у випадку анатомічної термінології використовується єдиноможливий, унесений до словникової кодифікації варіант, проте застосування семно-компонентного аналізу дозволяє простежити сам процес утворення метафоричного

значення. Терміни-метафори допомагають зрозуміти національну специфіку мовного бачення навколишнього світу, щільно пов'язані з культурою народу й відбивають особливості його гносеологічної діяльності. Установлено, що типовим варіантом для виникнення метафоричної валентності є зовнішня подібність та функційна схожість.

Матеріали дослідження можуть бути використані при викладанні відповідних спецкурсів як студентам-філологам, так і здобувачам вищої освіти в галузі медицини. Перспективним об'єктом для майбутніх досліджень уважимо метафоричні терміни сучасної клінічної психології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Беляєва О. Латинсько-український тлумачний словник клінічних термінів. Київ: ВСВ «Медицина», 2016. 222 с.
2. Бражук Ю. Метафоричний компонент у медичній термінології (на матеріалі анатомічних і клінічних термінів). *Studia Linguistica*. 2012. Вип. 6. С. 224–228.
3. Карабан В. Посібник-довідник з перекладу англійської наукової та технічної літератури на українську мову. Част. 2. Вінниця: Нова книга, 2001. 324 с.
4. Лисенко Н., Дорошина Л. Специфіка перекладу анатомічних термінів-метафор на матеріалі англійської та української мов. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 19. Т. 2. С. 110–115.
5. Lysenko N., Lytvynenko O., Kryvko R. Semantic-component analysis and features of translation of anatomical terms-metaphors with modifier – name of mechanisms and their parts. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 23. Т. 2. С. 185–187.
6. Новий англо-український українсько-англійський медичний словник. Київ: Арії. 2020. 480 с.
7. Макаренко Ю., Ткаченко І. До проблеми перекладу медичних термінів у науковому англomовному медичному тексті. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. Вип. 21. С. 268–271.
8. Цісар Н. Метафора в медичній терміносистемі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2005. № 538. С. 63–67.
9. Усик Г., Кириленко Т. Метафора як спосіб утворення медичної термінології. *Advanced Linguistics*. 2020. № 5. С. 62–67.
10. Словник української мови: В 11-ти томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980.